

FELSEFE DÜNYASI

2024 YAZ/SUMMER Sayı/Issue: 79

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) Felsefe Dünyası'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Felsefe Dünyası, her yıl Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve TÜBİTAK ULAKBİM/TR DİZİN tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and TUBITAK ULAKBİM/TR DİZİN since 2004.

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Sema Önal (Kırıkkale Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aynur Tunç (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Arş. Gör. Ahmet Hamdi İşcan (Ankara Üniversitesi)

Alan Editörleri/Section Editors

Prof. Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu (Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Ata Az (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Sebile Başok Diş (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. Nihat Durmaz (Selçuk Üniversitesi)

Dr. Mehtap Doğan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Muhammet Çelik (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Dr. Kenan Tekin (Boğaziçi Üniversitesi)

Dr. Nazan Yeşilkaya (Şırnak Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri/Spelling and Language Editors

Zehra Eroğlu (Ankara Üniversitesi)

Abdussamet Şimşek (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Hatice İpek Keskin (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Fiyatı/Price: 300,00 TL | **Basım Tarihi :** Temmuz 2024, 300 Adet

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 231 54 40

<https://dergipark.org.tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Tasarım / Design: Turku Ajans

Baskı / Printed: Uzun Dijital

Zübeyde Hanım, İstanbul Çarşısı, İstanbul Cd. No:48 D:48,
06070 Altındağ/Ankara

Tel: (0312) 341 36 67 | **Sertifika No:** 47865

MAKİNELEŞEN İNSAN YAŞAMININ KODLARI: YEVGENİ ZAMYATIN'IN *BİZ* ROMANINDA MATEMATİK VE SANAT

THE CODES OF MECHANIZED HUMAN LIFE: MATHEMATICS AND
ART IN YEVGENY ZAMYATIN'S NOVEL *WE*

Celal ASLAN

Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü,
ORCID: 0000-0001-6729-4531, e-mail: celalaslan@gmail.com

Şayla YILDIRIM

Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü,
ORCID: 0000-0002-5993-8605, e-mail: sailayildirim@gmail.com

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 79, 2024, ss. 221-244.

Geliş Tarihi: 21.05.2024 | Kabul Tarihi: 12.07.2024

DOI: 10.58634/felsefedunyasi.1487324

Araştırma Makalesi

Öz

Makineleşme olgusu, sanayileşmenin en güçlü dinamiği olan pozitivist paradigmanın bir ülküsü olarak biçimlendirilmiş ve sadece endüstriyel bir değişim ve gelişim olmakla kalmamış, sosyolojik ve ideolojik bir tasarım biçimine de dönüştürülmüştür. Makine-insan veya insan-makine ilişkisi, teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı bir olgudur. Bu olgu; ekonomi, felsefe, siyaset, sanat, hukuk, iletişim, teoloji gibi birçok alanı ilgilendirmekle birlikte makinenin insan hayatındaki yeri ve anlamı hakkında birçok düşünce ve yaklaşımın ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Kurmaca eserlerde makineleşme olgusu, sözü edilen alanların neredeyse tümünü kapsayacak bir biçimde işlenmekte ve insan doğasının makineleştirilmesi halinde ortaya çıkabilecek sorun ya da durumları sanatın kendine özgü evreni içerisinde somutlaştırmakta ve görünür kılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, insanın makineleşmesinin veya makinenin insanlaşmasının mümkünlüğü sorununun bir edebi eser düzeninde karşılığına ve nasıl işlendiğine dair bir cevap aramaktır. Distopik romanın kanonik bir örneği olarak kabul gören *Biz* romanı, makine-insan ilişkisine dair zengin ve birçok açıdan yorumlanmaya müsait bir içeriğe sahiptir. Söz konusu içeriğe sahip bir eser olması ve araştırma konusu ile ilgili temsiller

Abstract

The phenomenon of mechanization was shaped as an ideal of the positivist paradigm, which is the most powerful dynamic of industrialization, and was not only an industrial change and development, but also transformed into a sociological and ideological design form. The machine-human or human-machine relationship is a phenomenon revealed by technological developments. This phenomenon; while it concerns many fields such as economy, philosophy, politics, art, law, communication and theology, it also gives rise to many thoughts and approaches about the place and meaning of the machine in human life. In fictional works, the phenomenon of mechanization is handled in a way that covers almost all of the mentioned fields, and within the unique universe of art, it concretizes and bring into view the problems or situations that may arise if human nature is mechanized.

The purpose of this study is to seek an answer to the question of the possibility of mechanization of humans or humanization of machines in the context of a literary work and how it is handled. The novel *We*, which is accepted as a canonical example of the dystopian novel, has a rich content about the machine-human relationship and is open to interpretation from many perspectives. Since it is a work with the content in question and it is thought to contain representations related to the subject of research, the novel *We* was chosen with the purposeful sampling method and it was sub-

içerdiği düşünülüyor. Biz romanı amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiş ve "İnsan makineleşebilir mi?", "İnsanın ontolojik yapısı makineleşmesi için uygun mudur?", "İnsanın ontolojik yapısı ile makinenin teknik yapısı arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?" soruları bağlamında içerik analizine tabi tutulmuştur.

Makineleşen bir dünya-insan tasavvuru; pozitivism-spiritüalizm, matematik-sanat, Taylorist düzen-Kant felsefesi gibi ikilemler düzleminde kurulan örüntüler aracılığıyla kurmacaya aktarılmıştır. Eserin içerik analizi; makineleşme izleğinin düşünsel art alanını besleyen tüm bu düzlemlerin yanı sıra kurumsal yapısının temel örgüsü olan matematik ve sanat karşıtlığı odağında yapılmıştır. Matematik ve sanat disiplinlerinin gerçeklik'i algılama ve tanımlama tutumlarıyla belirginleşen çatışma öğeleri romanda yapı kurucu bir işlev taşımaktadır. Matematik, makineyi; sanat, insanı temsil eder ve rasyonel-irrasyonel, beden-ruh, itaat-özgürlük gibi çift yapıyı göstergeler, bu temsilin izdüşümleri olarak kullanılır. İnsanın ontolojik varlığıyla özdeşleştirilen özgürlük, mutluluk, aşk, ruh, anne imgesi gibi felsefi ve soyut kavramların mahiyeti üzerine yapılan çözümleme ise makine-insan ilişkisinin paradoksal yapısına işaret eder.

Anahtar Kelimeler: İnsan-makine, ontoloji, matematik, sanat, Yevgeni Zamyatin, Biz.

jected to content analysis in the context of the questions such as "Can humans become mechanized?", "Is the ontological structure of humans suitable for mechanization?", "How can a relationship between the ontological structure of humans and the technical structure of the machine be established?".

The mechanized world-human conception has been transferred to fiction by means of patterns established on the plane of dichotomies such as positivism-spiritualism, mathematics-art, Taylorist order-Kant philosophy. The content analysis of the work has been made in the focus of the opposition of mathematics and art, which is the basic structure of its fictional structure, as well as all these planes that feed the intellectual background of the mechanization theme. The conflict elements that become evident with the attitudes of the disciplines of mathematics and art to perceive and define reality have a structure-building function in the novel. Mathematics represents the machine; art represents the human, and dual-structured indicators such as rational-irrational, body-soul, obedience-freedom are used as projections of this representation. The analysis made on the nature of philosophical and abstract concepts such as freedom, happiness, love, soul, and the mother image, which are identified with the ontological existence of the human, points to the paradoxical structure of the machine-human relationship.

Keywords: Man-machine, ontology, mathematics, art, Yevgeny Zamyatin, We.

Giriş: Dönemsel Bir Perspektif

Marksizm'in bir yönetim sistemine evrildiği 1920'li yıllar aynı zamanda modernizmin kentleşme, sanayileşme ve makineleşme yönünde hız kazandığı bir dönemdir. Modernizmi ve Marksizm'i aynı ülküde birleştiren bu unsurlar esasen akılcılık ve pozitivistlikten kaynaklanan ereklereydi. Bu yönetim modelinde "işçileşme, sermaye-emek çatışması, işçinin içinde bulunduğu düzene yabancılaşması, yeni bir dünya ütopyası" Marksizm'in modernist gerçeğini vurgulayan temel öğelerdi (Kahraman, 2015: 65). Marksist perspektiften olumlu ve iyimser vaatler sunan bir devlet ve toplum modeli; iş ve işçi, emek-sermaye ve yöneten-yönetilen ilişkisi, toplum mühendisliği ile inşa edilen yeni toplum ve bu toplumda insanın yeri ve mahiyeti gibi birçok sorunu barındırıyordu. Devrim sonrası Sovyet Rusya'sında sosyalist devletin toplumsal yönetim modeli ve uygulamaları, yeni bir yaşam biçimini ve yeni bir insan/vatandaş modelini de tesis etmeye çalışıyordu. Bu yönelim ve paradigma değişimi destek gördüğü gibi karşı çıkışlara da maruz kalıyordu. Özellikle devrimci yönetim anlayışının totaliter uygulamalarının ilk işaretlerinin görülmeye başladığı bu süreçte edebiyatın öngörüsü ile saptadığı değişim, çift yönlü bir okumaya zemin hazırlıyordu. Söz konusu yönetsel ve toplumsal yönelimin eleştirisinin edebiyata olumlu ve olumsuz yansımalarının böylece eşzamanlı gerçekleşmesi hem şiire hem de romana konu oluyordu.

Makine, bu değişimin varacağı noktayı betimleyen en güçlü göstergelerden biri olarak benimsendi. Teknokrat bir toplumsal yapıyı erekleleyen modernizm ve Marksizm'in birleştiği bu süreç, kimilerince totaliter bir sistemin kuruluşunun ilk işaretleri olarak görülürken devrimci ve kapitalist idealizmler tarafından yüceltilen ve olumlanan bir evrim olarak da benimsendi. Teknik donanımla inşası hedeflenen yeni toplum ve insan yaşamı bu anlamda hem ütöpik hem de distöpik yorumlara imkân sağlıyordu. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde gözlenen sosyalist toplum ideali, Taylorist toplum düzeni, fütürist dünya tasavvuru gibi teknik gelişmeleri olumlayıcı yaklaşımlar; insan yaşamını makineyle buluşturmayı ütöpik bir düzleme konumlandırıyordu. Makine gücünün sağlayacağı üretim sayesinde oluşturulacak ekonomik düzenin insani ihtiyaçları eşitçe sağlayacağı varsayımı söz konusu iyimser geleceğe ilişkin başat itkilerinden biri olarak görüldü.

Makineleşen topluma bir yergi olarak Yevgeni İvanoviç Zamyatin'in (1884-1937) 1920 yılında yazdığı *Biz* romanının distöpik bir algılamayı temsil ettiği söylenebilir. Zira romanın kurmaca gerçekliği, makineleşen bir toplum ve yaşam tasavvurunu olumsuzlayan bir perspektiften anlatır. İyimser bir gelecek öngörüsü yansıtmayan romanının yanı sıra Zamyatin,

makineleşen bir dünya tasavvurunu olumlayan fütürizme dair de karşıt bir tutum sergiler. “Fütürizm” adlı denemesinde fütürizmi, felsefi bağlantıları zayıf ve saçmalık boyutuna ulaşan bir akım olarak görür (Er, 2022: 26). Yevgeni İvanoviç Zamyatin, bir Orta Rusya şehri olan Lebedian’da doğdu. St. Petersburg Politeknik Enstitüsü Gemicilik bölümünden mühendis olarak mezun oldu. Ne var ki mühendisliğinden ziyade edebiyatçı yönü öne çıktı. Edebî çalışmalarında Sovyet Devrim Hareketi’ni analitik bir bakış açısıyla yorumlayan bir tutum sergiledi. Devrimin gerçekleşmesi yolunda iyimserliğini ve kararlılığını sonuna dek sürdürdü. Devrimin gerçekleşmesini coşkuyla karşıladı. 1921 yılında Petrograd’da kurulan ve geleneksel sanat anlayışı ile evrensel değerlere önem veren bir edebi topluluk olan “Serapionov Kardeşler” grubuyla yakın ilişkiler kurdu (Gürsoy, 2018: 48-49). Ancak yeni toplumsal yapıyı kurmakta olan totalitarizmi eleştirel tutumu sayesinde erkinden fark etti. *Biz* romanı bu erken teşhisin bir ürünü olarak ortaya çıktı. Zamyatin’e dair bu kısa bilgi *Biz* romanında kimi zaman açık kimi zaman örtük olarak görünen eleştirel tutumunu aydınlatması bakımından önemlidir. *Biz* romanında gelecek tasavvuru, yeni insan ve yeni toplum modeli; Zamyatin’in biyografisini oluşturan teknokrat ve edebiyatçı kimliklerinin karşılıklı ve çatışmalı ilişki ağı içerisinde kurgulanmış ve betimlenmiştir. Bu nedenle matematik ve sanat bağıntısı/karşıtlığı romanın temel kurgusal motifi olarak öne çıkar. Romanda tasvir edilen kurgusal gerçeklik öncelikle mühendis orijinli bir yazarın perspektifinden beslenir.

Zamyatin’in *Biz* romanıyla ilgili hem Türkçe hem de yabancı literatürde yapılmış akademik çalışmalar bulunmaktadır. Herbert George Wells (1866-1946) tarafından kaleme alınan ve ilk olarak kabul edilen *Efendi Uyanıyor* adlı distopik bilimkurgu eserinden sonra örnek gösterilen Zamyatin’in *Biz* adlı eseri daha sonra yazılan birçok distopik esere kaynaklık etmiş olması açısından önemli bir yapıt olarak kabul edilmektedir (Kumar, 2006; Kurtyılmaz 2020; Gordin vd. 2017). Özellikle ilk distopik roman örneklerinden biri olması, *Biz*’i bu çalışmalarda ayrıcalıklı bir konuma taşımıştır. Aldous Huxley’in (1894-1963) *Cesur Yeni Dünya’sı* (1931) ve George Orwell’in (1903-1950) 1984’ü (1949) ile devam eden distopik roman örneklerinde *Biz* romanıyla kesişen benzerliklerden söz edilegelmiştir. Özellikle makineleşme olgusu ve gayriinsani bir gelecek dünya tasavvuru bu romanları akraba kılan niteliklerdir. Benzer bir biçimde kapitalizm, totalitarizm, diktatörlük, teknolojinin yol açacağı toplumsal ve bireysel yozlaşma gibi izlekler distopik romanın ilk örnekleri olarak görülen bu eserlerin benzeşen nitelikleri olarak sıralanabilir. Sanayileşme (makineleşme) olgusu, 20. yüzyılın başından itibaren felsefe, sosyoloji, siyaset, sanat, edebiyat gibi birçok farklı ala-

Makineleşen İnsan Yaşamının Kodları: Yevgeni Zamyatin'in Biz Romanında Matematik ve Sanat nın konusu olmuştur. Günümüzde makineleşme, dijitalleşmeye dönüşmekte ve ilk distopik romanlarda betimlenen dünya tasavvuru neredeyse tıpatıp gerçeklik kazanmaktadır. Bu anlamda *Biz*, hem distopik romanın öncüsü olması hem de içeriğinin farklı açılardan yorumlanmaya müsaitliği nedeniyle güncelliğini korumaya devam etmektedir.

19. yüzyılın ilk yarısından itibaren güçlenen pozitivist paradigmanın insan ve toplum hayatını biçimlendirme kabiliyeti giderek ivme kazanmış ve 20. yüzyılın hâkim ideolojilerini ve sanat akımlarını da etkisi altına almıştır. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan makineleşme olgusu, başta modernizm olmak üzere Marksizm ve fütürizm gibi farklı yaklaşımlarca da insan ve toplum hayatını daha iyiye götürecek bir gelişme olarak benimsenmiş olmakla birlikte bu düşünceye aykırı sesler de ortaya çıkmıştır. Makineleşen veya makineleştirilmesi arzulan bir dünya tasarımına bir refleks olarak *Biz* romanı, pozitivist paradigmaya yönelik zengin eleştiriler barındırır. Pozitivist felsefenin katı bilimsellik anlayışına paralel olarak sosyolojik tek doğruculuk olarak totalitarizme yönelen bu eleştiri ve tepkilerin, *Biz* romanının alt metnini kuran göstergeler olduğu da eklenmelidir. Bu nedenle roman, dijitalleşen 21. yüzyıl dünyasında subjektivizmi önceleyen postmodern paradigma ile de kesişen öğeler barındırmaktadır. Özellikle romanda duvar (panaptikon) ile temsil edilen bireysel ve toplumsal hayatı gözetleme ve denetleme ögesinin, 1920'li yılların teknolojisine kıyasla ileri düzey teknolojik araç ve sistemlerle inşa edilen dijital dünyamızda çok daha etkin ve baskın bir unsura dönüşmekte olduğu görülmektedir. Bu yönüyle de *Biz* romanının, aktüalitesini korumaya devam eden bir kurmaca olduğu söylenebilir.

Bu çalışma *Biz* romanının içerik analizini; eserin kurgusal yapısının temel örgüsü olan makineleşme izleğinin düşünsel art alanını besleyen matematik ve sanat karşıtlığı odağında yapmaya çalışmaktadır. Romanda, matematik ve sanat disiplinlerinin gerçeklik'i algılama ve tanımlama tutumları düzleminde belirginleşen çatışma ve karşıtlık öğeleri yapı kurucu bir işlev taşımaktadır. Ayrıca romanda özgürlük, mutluluk, aşk, ruh gibi felsefi ve soyut kavramların yine matematik ve sanat karşıtlığı üzerinden eserin içeriğine dâhil edilmesi nedeniyle sözü edilen karşıtlık düzlemi içerik analizinin çalışma alanını belirlemiştir.

***Biz*'in Kurgusal Kodları: Matematik-Sanat**

Biz romanında totaliter bir yönetim olarak tasvir edilen Tek Devlet'in vatandaşları olan roman kişileri harf ile rakam veya üniformalarla adlandırılmıştır, hiçbirinin ismi yoktur, yalnızca Tek Devlet'in lideri olan Velinimet'in adı bir sözcük olarak verilir. Romanın baş kişisi D-503, ütopyik bir makine olarak

betimlenen İntegral adlı gemiyi inşa eden bir mühendis ve matematikçidir. D-503'ün mühendis oluşu, Tek Devlet'in matematiksel kesinlikle inşa edilen toplumsal ve idari yapısını sembolize eder. Roman, D-503'ün günlüğü olarak tasarlanmıştır. İntegral; mutlak ve matematiksel doğru üzerine inşa edilen Tek Devlet'te Velinimet'in tesis etmeye çalıştığı yaşam ve yönetim biçimini, başka gezegenlerde 'ilkel özgürlük' içerisinde yaşadığı var sayılan topluluklara taşıyacaktır. Matematiğin temel kavramlarından biri olan integral sözcüğünün inşa edilen makineye isim olarak verilmesi, İntegral'e sembolik bir anlam yükler. "*Parçalardan oluşmuş bütün*" ve "*Türevi bilinen fonksiyon*" (TDK, 2024) şeklinde tanımlanan integral kelimesi; tüm, bütün, tam anlamlarına gelmektedir. Arapça "*olgun, evrimleşmiş, bütünleşmiş*" anlamındaki tekâmül sözcüğü son zamanlarda integrale karşılık olarak kullanılmaktadır (URL). Osmanlı Türkçesinde integrali ifade eden "*mütemmem, tamamî*" sözcüklerine karşılık olarak Türkçe *tümlev* kelimesi türetilmiştir. Bu çerçevede İntegral; Tek Devlet'in evrimleşmiş, son ve tam halini almış, kusursuz toplum ve yönetim modelini temsil eder.

İntegral'in bütünleştirici fonksiyonuna, Devlet Gazetesi'nde yayımlanan duyuru metninde ifade edilen "başka gezegenlerdeki meçhul -belki de özgürlük denen o yabani durumda yaşayan- varlıkları aklın esirgeyici boyunduruğuna sokmak" (Zamyatin, 2022: 1) misyonu yüklenir. Bu görev, İntegral'in ilk yükü olan "Tek Devlet'in güzelliği, yüceliği üzerine incelemeler, şiirler, bildiriler, methiyeler ya da başka yapıtlar" (Zamyatin, 2022: 1) ile sağlanacaktır.¹ Bildiride geçen "Onlara [ilkel topluluklara] matematik kesinlikte, *şaşmaz* bir mutluluk getireceğimizi anlamayacak olurlarsa, görevimiz onları mutluluğa zorlamak olacaktır. Ama silahtan önce sözü deneyeceğiz." (Zamyatin, 2022: 1) tehdidi, bir önceki barışçıl ve estetize edilmiş amacın aslında barışçıl bir misyonu olmadığına işaret eder.

D-503, günlük formunda kaleme aldığı *Biz*'i ilk amaçta ifade edilen olumlu niyetle yazmaktadır: "Bunları yazarken hissediyorum: (...) daha uzun aylar boyunca onu *özsuyumla*, kendi kanımla beslemek zorunda kalacak, sonra da -ağrılar, sancılar içinde kendimden koparacak ve Tek Devlet'in ayaklarının dibine bırakacağım. Ama hepimiz gibi, ya da hemen hemen hepimiz gibi, ben de hazırım. Hazırım." (Zamyatin, 2022: 2). Burada dikkat çekici husus, edebî üretimin bir yaratım olarak tasavvur edilmiş olmasıdır. D-503, matematikçi kimliğini öteleyerek sanat dilinin özneliği ve özgüllüğü içerisinde

1 Edebiyatın ideolojik ve resmî bir aygıt olarak kullanımı Sovyetler açısından erken bir öngörüdür. Zira bilindiği üzere edebiyatın sınırları, Sovyet Rusya'sında 1934'te yapılan Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi'nde resmen belirlenecek ve yazarlara resmî ideolojiyi yayma ve eserlerinde işleme görevi yüklenecektir (Gürsoy, 2018).

Makineleşen İnsan Yaşamının Kodları: Yevgeni Zamyatin'in Biz Romanında Matematik ve Sanat yazacaklarını duyumsamaktadır. D-503'ü yazmaya motive eden başat duygu, Tek Devlet'e duyduğu sadakat ve hizmet duygusudur. Sanat eserinin her zaman bir duygu işi olduğunu düşünen 'yaratma olarak anlatımcılık' kuramı (Moran, 1994: 93-102) bilginin; sezgisel-mantıksal, imgelem-akıl, tikel-evrensel, bireysel-toplumsal karşıtlıkları içerisinde biçimlendiğini ileri sürer. Sanat eserini yaratan, bu karşıtlık düzleminin ilk kavramlarıdır. Başlangıçta ve bir anlığına edebiyatın bir duygu aktarımı olduğunu bireysel olarak derinden hisseden D-503, Tek Devlet'in vatandaşı kimliğiyle ('biz' diliyle) akşını düşünecek ve edebiyatı Tek Devlet ideolojisinin hizmetine sunacaktır: "Ben, D-503, *İntegral'in* mühendisiyim. Tek Devlet'in matematikçilerinden biriyim yalnızca. Rakamlara aşına olan kalemim, asonanslı, uyaklı bir müzik yaratmaya yatkın değil. Yalnızca gördüklerimi, düşündüklerimi buraya kaydetmeye *çalışacağım* –daha doğrusu, bizim ne düşündüğümüzü (evet, tam olarak, biz. *Öyleyse*, bu BİZ de kayıtlarımın başlığı olsun). *Öte* yandan, bu kayıtlar da bizim yaşamımızın, Tek Devlet'in matematiksel kusursuzlukta ki yaşamının türevi olduğuna göre, benim iradem dışında, sırf bu nedenle bunlar da *şiiir* olmaz mı? Olur, –inanıyorum ve biliyorum." (Zamyatin, 2022: 2). Günlüğünü yazarken ülküsel okurunu tahayyül eden D-503, yazma eyleminin doğası üzerinde düşünmekten geri durmaz. İntegral'le gönderilecek günlüğünün okur kitlesi ne çağdaş okur ne de gelecek okurlardır. D-503, "atalarına ya da yabancılere, uzak atalarına benzer varlıklara" yazmaktadır (Zamyatin, 2022: 21-22).

Makineleşen bir dünyayı temsil eden Tek Devlet'te bir düşünme biçimi olarak öznel ve özgür edebiyatın/şiiirin yok edilmesi zorunlu bir eylem olarak görülür. Zira düşünme başta olmak üzere insani her eylem ve olguyu kontrol altına almayı amaçlayan totalitarizmin bunu sağlayabilmesi, özgürce düşünmenin anayolu olan şiiiri (edebiyatı) ve felsefeyi denetim altına almasını gerektirir. Hatta gelişen teknolojinin olanakları, sanatsal yaratımı sanatçının şahsiliğinden kurtaracak ve makineyle beste yazılabilecektir. Zamyatin'in oldukça erken öngörülerinden biri de sanatsal üretimin bireyselliğinin yıkılabilir olacağı yönündedir. Günümüzde birkaç saniye içerisinde şiiir veya beste yazabilen yapay zekâ uygulamaları, Zamyatin'in bu tahminini fazlasıyla doğrular bir gelişmedir. Sanatsal üretimin bir örneği olarak *Biz*'de sonat yazmak, aklın kontrolünün dışına çıkma ve bir nevi epilepsi nöbetine benzetilir. D-503, "Basitçe *şu* kolu çevirerek içinizden herhangi biri saatte *üç* sonat *üretebilecek*. Oysa atalarımız için bu nasıl da zor bir işti. Ancak ve ancak –epilepsinin bilinmeyen bir formu olan- 'ilham' nöbetlerine kendilerini kaptırabildiklerinde yaratabiliyorlardı." (Zamyatin, 2022: 15) der. D-503'ün yazarken duyumsadığı ile düşünürken duyumsadığı arasında-

ki karşıtlık, sanat dilinin mantık ve akıldan kopuşu imgeleyen ‘ilham nöbeti’yle özdeş görülmesine neden olur. Sanat eserinin irrasyonel bir yaratım olduğunu düşünen D-503, yazdığı günlüğün aslında bir sanat eseri olduğunu ayırdında görünmezmiş gibi davranır. Zamyatin, romanın kurgusal yapısına konumlandığı bu karşıtlıklar dizgesi içerisinde Tek Devlet’in ideolojisi tarafından matematik ve şiirin birbirine muhalif iki bilgi alanı olarak görüldüğünü D-503’ün dilinden aktarır.

Her ne kadar matematik ve şiir karşıt kutuplarda görülse de Tek Devlet, ideolojik bir aygıt olarak şiirsel aktarımı eğitimde kullanır. D-503’ün, matematiksel doğrulukla yapılandırılan eğitim sürecine dair anımsamaları bu açıdan ilginçtir. Aritmetiğin dört kuralını sevdiren “Matematik Mısralar”, güle benzetilen devletin hoyrat ellerden korunmasını anlatan “Dikenler”, devletin yegâne temsilcisi “Velinimet’e Günlük Methiyeler”, toplumsal normları şiirleştiren “Mahkeme Hükümleri Çiçekleri” ile “Mesaiye Geç Kalmış” ve her vatandaşın başucu kitabı olan “Cinsel Hijyen Üzerine Dörtlükler” eserleri Tek Devlet’in şiiri ideolojik bir aygıt olarak nasıl kullandığını ironik bir üslupla gösterir (Zamyatin, 2022: 66). D-503’e göre sanatsal sözün gücü, çağlar boyunca israf edilmiş ve gülünç, saçma şiirlerle sadece âşıkların duyguları alevlendirilmiştir. Eskiler, denizin sahillerini vuran dalgalarda poetik anlam bulurken Tek Devlet’te “aşk fısıldayan o dalgalardan elektrik *üret*[ildi], ağzından köpükler saçılan o kudurmuş mahlûktan evcil hayvan yarat[ıldı]: Bir zamanların *şiirinin* yabancı dizeleri de tıpkı böyle eyer vurularak dizginlendi. Artık *şiir*, bülbülün *şmarıkça* ötmesi demek değil; artık *şiir*, devlete hizmet demek; *şiir*, yararlılık demek.” (Zamyatin, 2022: 65).

Şiir üzerinden öznel gerçekliği denetimine alan Tek Devlet’in ideolojik ve yönetsel yapısı, matematikte “başı ve sonu olmayan düz bir çizgi” olarak tanımlanan ‘doğru’ya benzetilir. D-503’e göre çizgilerin en bilgisi olan doğru; yüce, kutsal ve kesin yegâne çizgidir. Aynı zamanda Tek Devlet’in hem bireysel hem de toplumsal tüm yaşam yasalarını matematiksel kusursuzluk içinde belirleyen ilke ve normlarını sembolize eder. Tek Devlet’te insanların gündelik yaşamları matematiksel bir çizelge ile belirlenmiştir. D-503 insanların özgür, örgütlenmemiş yani yabancı bir biçimde yaşadığı çağlarda devlet otoritesi olmaksızın, diledikleri gibi yaşamalarına izin verilmiş olmasını anlayamaz. Ona göre bu, toplumsal yaşam süresinin bireyler tarafından israf edilmesi demektir ve cinayete eşdeğer bir suçtur. Tek Devlet’te ‘on yaşına gelmiş bir numara’ bile, insanlık tarihinde ahlaki olarak görülelmemiş aslında cebirsel bir sorun olan problemi bir çırpıda çözecek muhakemeye sahiptir (Zamyatin, 2022: 11-12). Zira her şeyin doğruluk ve yanlışlığı matematik disiplini ile belirlenir. Kişiler sadece rakamlarla tanımlanmaz, birer geometrik

Makineleşen İnsan Yaşamının Kodları: Yevgeni Zamyatin'in Biz Romanında Matematik ve Sanat biçime de dönüşürler. D-503, kendisini bir kare olarak düşünür. İnsanın sadece eylemsel olarak makineleşmesi değildir artık söz konusu olan, semantik olarak da insan matematiksel formülasyonla tanımlanır:

Bir kare hayal edin, canlı, harika bir kare. Bu kare kendisini, kendi yaşamını anlatacak olsun. Kabul edersiniz; karenin aklına son gelecek şey, dört köşesinin eşit olduğundan söz etmektir: O bunu görmez bile, çünkü onun için bu son derece sıradan, gündelik bir durumdur. İşte ben de hep o karenin durumundayım. Şu pembe kuponlar ve onlarla ilgili her şey: Benim için bunlar karenin dört köşesinin eşit olması kadar alelade, ama sizin için belki de Newton'ın binom teoreminden daha kayda değer. (Zamyatin, 2022: 19).

Roman anlatıcısının kendisini bireysel olarak tanımlama arzusunun yanı sıra toplumsallığı izah etme çabası, Tek Devlet öncesi düşünürlerin "ahlak, özgürlük, mutluluk" gibi konulara dair fikirlerinin eleştirisine kapı aralar. Bu eleştiriler, romanda Kant ve Taylor arasında bir karşılaştırma çetelesine dönüşür. Romanda D-503 tarafından en çok eleştiriye tabi tutulan Kant'ın etik felsefesidir: "Evet, hiç kuşku yok, eski devirlerin en büyük dehası şu Taylor'muş. Doğru, yöntemini bütün yaşama, atılan her bir adıma, günün her saniyesine yaymak Taylor'ın hiç aklına gelmedi. Sistemini saat 1.00'den 24.00'e kadar entegre hale getiremedi. Yine de insan *şaşıyor*, nasıl olur da eskiler Kant gibi bayağı biri *üzerine* kütüphaneler dolusu yazarken, Taylor'ı, bin yıl ilerisini görebilmiş bu peygamberi ancak fark edebilmişler!" (Zamyatin, 2022: 32).

Zamyatin, romanında Amerikalı endüstri mühendisi Frederick Winslow Taylor'un (1856-1915) çalışmalarını esin kaynağı olarak kullanır. 1880'lerde endüstriyel üretimin artması ve yaygınlaşması makineyi; verimlilik, üretkenlik ve ekonomik olması nedeniyle bir insan potansiyeli imgesine dönüştürmeye başlar. Bir endüstri mühendisi olan Taylor, makineyi 'ideal' insanın modeli olarak gören ilk kişilerdendir. 1880'de yönettiği Midvale Çelik Şirketi'nde 'bilimsel yönetim' ve 'zaman ve hareket çalışmaları' şeklinde sistematize ettiği yöntemleri uygular. Kısa bir zaman sürecinde bir bilimsel yönetim yaklaşımına dönüşen Taylorizm'de "vakit cetveli", "işleri doğru bir sırayla ve doğru zamanda yapmak" yöntemine evrilir. Zaman ve hareket çalışmalarının ölçeği olarak kullanılan 'vakit cetveli'nin esas amacı endüstriyel faaliyetleri programlamak ve doğru bir sırayla ve en az vakitte tamamlamaktır. Bunun için işçilere hazırlanan grafikler ve zaman tarifeleri dağıtılır. Enerji ve zamanın en etkin kullanımı bu çizelgelerle sağlanır. Özellikle vakit cetvelleri, 'karmaşa', 'kendiliğindenlik' ve 'çeşitlilik'i engelleyerek bunun yerine 'düzen' ve 'verimlilik'i sağlayacaktır (Navaro-Yaşın, 2000: 55-57, 62-63). Dolayısıyla tıpkı bir makinenin çalışma prensibi içeri-

sinde insanı programlamayı amaçlayan Taylorist sistem *Biz* romanının kurgusal yapısına denk düşen bir dünya tasavvurunu gerçekleştirir. Tam da bu amaçla romanın makineleşen dünya ve gündelik yaşam betimlemelerinde, endüstriyel verimliliği artırmak için sistematik çalışmanın gerekliliğini gören ve endüstriyel üretim sürecini minimalize ederek kalifiye işçi sorununu çözmeyi amaçlayan Taylor'un üretim modeli örnek alınır (Koşmak, 2022). Çizelge, romanın kurmaca evreninde tasavvur edilen yaşamı, insani ve toplumsal ilişkileri tanzim eden en kuvvetli araçlardan biridir. Dış/yabani dünyadan Yeşil Duvar'la yalıtılmış kentte yaşamsal her an çizelgelerle belirlenmiş kurallara bağlıdır. Çizelge, yaşayan bir insan imgesiyle canlandırılır ve D-503 için Çizelge'siz bir yaşam olanaksızdır: "Tam *şu* anda, odamdaki duvarda, altın levha *üzerine* kardinal morundan rakamları bana tatlı sert bakışlar atıyor. (...) Ah keşke *şair* olsaydım da *şarkılar şakıyabilseydim* sana ey *Çizelge!* Sen ki, Tek Devletin yüreğisin, nabzısın!" (Zamyatin, 2022: 9-10). Bununla birlikte D-503, Taylor'un yalnızca mesai saatlerini planlayan çalışma ve üretim modelini yetersiz bulur. Taylor, modelini yirmi dört saate yaymamakla hata yapmıştır. Zamyatin'in kurguladığı Tek Devlet'te tıpkı Taylorist şemada olduğu üzere aynı işleri sürekli yapan ve üstüne gündelik bireysel yaşamlarını da belirlenmiş çizelgeler içerisinde sürdüren toplumsal yaşam modeli betimlenmiştir. Tek Devlet'te bir makinenin parçaları gibi uyum içerisinde hareket eden tüm vatandaşları yekpare bir vücuda/makineye dönüştüren Saat Çizelgesi, Taylorist çalışma sistemini fabrika dışına taşıyarak yaşamın her alanını organize eden ve denetleyen bir program olarak betimlenir: "Ama Saat *Çizelgesi* her birimizi güpegündüz o yüce *şiiirdeki* altı tekerlekli *çelik* kahramana dönüştürür. Her sabah, o altı tekerleklinin kesinliğiyle, aynı saatte aynı dakikada biz, milyonlar, tek bir gövde olarak yataklarımızdan kalkarız. Her gün aynı saatte milyonluk bir bütün olarak işe başlar, milyonluk bir bütün olarak işimizi bitiririz. Tek bir bütüne karışır, milyonlarca eli olan tek bir gövdeye dönüşür, *Çizelgenin* belirlediği aynı saniyede hepimiz kaşıklarımızı ağzımıza götürür, aynı saatte gezintiye *çık*kar, oditoryuma, Taylor Egzersizleri salonuna gider, sonra uykuya *çekiliriz*" (Zamyatin, 2022: 11). İnsan yaşamının bu şekilde programlanmış bir saat mekanizması içerisinde düzenlenmesi, bireye spontane ve dilediğince hareket etme olanağı bırakmaz. Böylece D-503 açısından Tek Devlet sistemi Taylorist düzenekten daha kusursuz görülür.

Tek Devlet'te kolektif yaşamın sınırları ve kuralları sadece çizelgelerle belirlenmez. Vatandaşların bilinçlerini uyanık tutacak ve manipüle edecek başka aygıtlar da devreye sokulur. Bunlardan biri de müziktir: "Müzik Fabrikası'nın trompetleri gümbür gümbür Marş *çalıyordu* – her gün söylenen

Makineleşen İnsan Yaşamının Kodları: Yevgeni Zamyatin'in Biz Romanında Matematik ve Sanat Marş bu. Her gün olanda, tekrarlananda, aynı olmakta açıklanamaz bir *çekicilik* var!" (Zamyatin, 2022: 35). Ben'lerin Biz'e dönüşümü, günde iki kez 16.00 ila 17.00 ve 21.00 ila 22.00 saat aralığını tanımlayan Kişisel Saatler'de devre dışı bırakılır. Bu zaman aralıklarında "bütüncül ve kudretli organizma tekil hücrelere ayrılır" (Zamyatin, 2022: 11); oysa D-503, 86.400 saniyenin (yani 24 saatin) sosyal ve kişisel yaşamı birleştirecek ortak bir formülün dolayısıyla 'en kusursuz düzen'in -her ne kadar 'idealist ya da hayalperest' görülse de- günün birinde gerçekleştirileceğine inanır. D-503'ün, toplumsal düzenek içerisinde günde iki saatlik özgürlük (!) süresini dahi fazla bulması, Tek Devlet düzenine duyduğu idealizmin abartısı olarak okunmaya müsaittir.

Taylorizmin; insan emeğinin mekanize edilmesi ve insanın üretim sürecinde özgürlüğünü yitirmesi modelinin kolektif bir yaşam modeline dönüştürüldüğü romanda Kant felsefesinin eleştiriye tabi tutulması ve alaya alınması, Kant'ın felsefi tasarımında temel dayanak noktası olan insanın özgür iradesine yaptığı güçlü vurgudan (Aktürk, 2022) kaynaklanır. Biz'de bireysel mutluluk veya tercihler önemsiz ve değersizdir, zira her şey Tek Devlet ve Velinimet içindir, dolayısıyla toplum yararındadır. Bu nedenle Tek Devlet'in toplum modelinde baskın olan 'faydacı ahlak' anlayışıdır. Faydacılar, bir eylemin doğru veya yanlış olduğunu nesnel bir ölçüt olarak belirledikleri fayda (utility) ilkesinde görürler. İngiliz filozof Jeremy Bentham'a (1748-1832) göre "bir toplumda çoğunluğa azami (maksimum) ölçüde mutluluk sağlayan bir eylem, doğru eylemdir." Faydacı ahlak anlayışında mutlulukla kastedilen haz kavramıdır. Dolayısıyla sayısal olarak en çok insana en büyük miktarda haz veren eylem, ahlaki bakımdan doğru bir eylemdir. Faydacılık, bu ölçütü kesinlikle nesnel bir ölçüt olarak görür. Şayet bu ilke benimsenirse bir davranışın doğruluğu veya yanlışlığı sadece bir hesaplama meselesi olacaktır (Arslan, 2021: 150).

İnsanların henüz özgür, yani örgütlenmemiş, yabani durumda yaşadığı çağlar üzerine ister istemez pek çok inanılmaz şey okudum, işittim. Ama bana en inanılmaz geleni şuydu: nasıl olmuş da o çağlardaki devlet iktidarı -henüz tohum halinde bile olsa- bizim Çizelge'nin bir benzeri olmaksızın, zorunlu gezintiler olmaksızın, kesinkes düzenlenmiş yemek saatleri olmaksızın insanların yaşayabilmelerine, kafalarına estiği saatte yatıp kalkabilmelerine izin verebilmiş? ...İşte bunu kafamın alması mümkün değil. Akılları ne denli kıt olursa olsun, böyle bir yaşamın tam bir toplu cinayet olduğunu anlayabilmeleri gerekirdi; ama yavaş yavaş günbegün işlenen bir cinayet. Devlet (insanlık) bir insanın öldürülmesini öldüresiye yasaklamış ama milyonlarca insanın gıdım gıdım öldürülmesini yasaklamamış. Birini

öldürmek, başka bir deyişle bir insanın yaşayacağı yıl toplamından 50 yıl çıkarmak suç ama insanlığın yaşayacağı toplam yıl sayısından 50 milyon yıl çıkarmak suç değil. Çok gülünç değil mi? Bizde ise bu ahlaksal-matematik soruyu on yaşına gelmiş her numara yarım dakikada çözer; oysa onlar çözememiş, bütün o Kant'ları bir araya gelse de... (çünkü o Kant'larından biri bile bilimsel, yani çıkarma, toplama, bölme, çarpmaya dayalı bir etik sistemi kurmayı aklına getirememiş). (Zamyatin, 2022: 11-12).

Romandan alıntılanan bu pasajda ifade edilen toplumsal fayda için özgürlüğün kısıtlanması ve cinayete varıncaya dek her türlü eylemin devlet erkine dayalı olarak meşrulaştırılması sayesinde toplumsal yarar sağlanacak ve böylece toplumsal haz ihtiyacı da karşılanmış olacaktır. Toplumsal ve bireysel yaşamın; vatandaşların mahrem yaşamlarına dek matematiksel çizelgelerle belirlenmesi Tek Devlet vatandaşlarını özgür ve mutlu kılar. Tek Devlet'in etik sistemi; çıkarma, toplama, bölme ve çarpmadan ibaret aritmetik dolayısıyla bilimsel bir mantık üzerine kuruludur. Etik konusunun binlerce yıldır süregelen sorunlarına Tek Devlet'te matematiğin en basit düzleminde aritmetik yöntemiyle çözüm bulunmuştur. Dolayısıyla geleneksel felsefi yaklaşımların ileri sürdüğü etik yaklaşımlar Kant örneğinden hareketle alaya alınır.

Kant felsefesinin alaya alındığı tek nokta burası da değildir. Biz romanında en çok atıf yapılan felsefi kavramlar yine Kant felsefesine aittir. Kant'ın özgür/özerk/otonom insan, ahlak anlayışı gibi birçok kavramı, Tek Devlet'in düşünsel yapısını kuran mekanik evren kurgusunun zıddı olarak gösterilir. Kant'ın ahlak metafiziğinde insan, rasyonel-özerk karaktere sahip bir varlıktır. Bu nedenle ahlaki ilkeler, aklın kendi kendine koyduğu ahlak yasası temelinde üretilir. Kişinin kendi aklından hareketle kendisini bağlayacak ahlaki ilkeleri ortaya koyması onun özerk bir varlık olmasının bir sonucudur. Bu nedenle Kant'a göre kişi kendi aklıyla hareket etmelidir (Aktürk, 2022: 212-214). Oysa Tek Devlet'te tek akıl esastır, bireysel düşünme ve eylemde bulunma tek aklın otoritesini ve güvenliğini sarsan bir tehlike olarak görülür. Tam da bu nedenle Biz'de özellikle otonom insan bağlamında Kant felsefesine yönelik açık ve kapalı göndergeler, Kant'ın Tek Devlet'e muhalif bir düşünsel sistem kurmuş olmasından kaynaklanır. Devlet Gazetesi'nin bir haberine göre "Devlet'in esirgeyici boyunduruğundan *özgürleşme* amacı güden bir organizmanın daha izlerine rastlan[mıştır]." (Zamyatin, 2022: 34). "Ben bir köleyim ve bu da zorunlu, bu da güzel." (Zamyatin, 2022: 69) diye düşünen D-503, özgürleşme çabasını bir "suçlu içgüdü" olarak tanımlar. Ona göre 'özgürlük=suç' demektir. Tek Devlet özgürlüğü talep eden suçlu içgüdüünü,

Makineleşen İnsan Yaşamının Kodları: Yevgeni Zamyatin'in Biz Romanında Matematik ve Sanat tıpkı matematiksel yöntemlerle inşa edilen yasalara benzer biçimde, basit bir fizik yasasıyla ortadan kaldırmıştır: Hareket ve hız yasası. Bir aracın hızı sıfıra çekilirse hareket etmez, insanın özgürlüğü de sıfırlanırsa suç işlemez. İnsanlığı suçtan korumanın tek yolu insanları özgürlükten kurtarmakla mümkündür. Özgürlük izleğinin Âdem ve Havva kıssası bağlamında ele alındığı kesit de ayrıca dikkate değerdir. Kutsal metinlerde anlatılan kıssanın mutluluk ve özgürlük bağlamında oldukça farklı bir yorumu yapılır. Cennette insana sunulan iki seçenek vardır: “ya özgürlüksüz bir mutluluk ya mutluluksuz bir özgürlük” (Zamyatin, 2022: 59). D-503'e göre özgürlüğü seçen insanoğlu bir daha mutluluğu bulamamıştır. Eskiler bu basit denklemi etik meselesi haline getirdiklerinden asırlar boyunca insanoğlu prangalı bir mahkûm olarak yaşamak zorunda kalmıştır. Oysa Tek Devlet 'özgürlüksüz bir mutluluk' yaratarak hikâyeyi başlangıçta olması gereken noktaya getirmiş ve asırlar sonra başta seçilmesi gereken doğru seçenek hayata geçirilmiştir.

Romanda özgürlük meselesine paralel olarak insanın mutluluk sorunsalının; Kant felsefesi karşılığında tanımlanma ve çözüme kavuşturulma çabası, aslında Kant'ın hem kendi felsefesi hem de bizzat kendisinin eleştirdiği tüm antik çağ ve sonrası mutluluk anlayışlarının yine Kant üzerinden temsil edilerek topyekûn reddi ve Tek Devlet tarafından öne sürülen mutluluk felsefesinin yaşama geçirilmesi amacından kaynaklanır. Felsefe tarihinde modern dönemin en kapsamlı ahlak sisteminin kurucusu olarak anılan Immanuel Kant, insandaki mutluluk eğilimini ahlak ve etik çerçevesinde değerlendirir ve önceki felsefi/dinî yaklaşımların tersine mutluluğu ahlaki temelden hareketle özerk bir kavram olarak tanımlamaya çalışır (Aktürk, 2021; 2022). Mutluluk kavramı Kant felsefesinde teleolojik bir anlam çerçevesinde kullanılır. Kant'a göre “Mutluluk, 'doğa tarafından belirlenen, ama aynı zamanda insanda ve onun haricinde tüm mümkün amaçları kapsayan bir kavramdır'. Böylece 'insanın mutluluktan anladığı, ve kendisine ait olan, gerçekte son doğal amacı kıldığı şeydir (özgürlüğün amacı değil)'. Bu ifadelerden de kolayca anlaşılabilceği gibi, akıl sahibi bir varlığın durumu olarak mutluluk, yalnızca onun duyusal güdü ve arzularına değil, iradesinin *özgür* belirlenimine de tekabül eder.” (Çilingir, 2003: 4). Tek Devlet'in ideolojisi perspektifinden belirlenen özgürlük ve mutluluk kavramlarının sınırları, Biz romanının anlatıcısı D-503 tarafından propaganda üslubuyla aktarılır. Mutluluğun sağlanması, Kant'ın ileri sürdüğü düşüncelerin aksine, insanın özgür iradesine bırakılamayacak denli hayati bir meseledir. Tek Devlet bunu matematiksel bir denklemle çözmeyi başarmıştır. Romanda aşk, açıklık, doymak, imrenmek ve mutluluk ile kurulan karmaşık bir denkle-

min basit bir matematik problemi gibi görüldüğü ilginç bir kesitte mutluluk sorunu pozitif bilim yöntemleriyle çözümlenir:

Eski bilginlerden biri, hiç kuşkusuz rastlantı eseri, akıllıca bir şey söylemiş: ‘Dünyaya aşk ve açlık hükmeder.’ Ergo: İnsan dünyaya hükmetmek için, dünyanın efendilerine hükmetmelidir. Atalarımız çok yüksek bedeller ödeyerek sonunda Açlık’a boyun eğdirdiler: Büyük İki Yüzyıl Savaşından söz ediyorum – kent ile köy arasındaki savaştan. ...Açık değil mi? Doymak ile imrenmek, mutluluk olarak adlandırılan kesrin pay ve paydasıdır. ...Dolayısıyla, Açlık’a boyun eğdirdikten sonra (cebirsel ifadeyle = yeryüzündeki bütün doyumun toplamını sağladıktan sonra) Tek Devletin hedefinde bu kez elbette dünyanın öbür efendisi vardı: Aşk. Sonunda bu doğal element de alt edildi; başka deyişle, düzenlendi, matematikselleştirildi ve bundan yaklaşık 300 yıl önce, tarihi Lex Sexualis ilan olundu: ‘Her numaranın –cinsel bir ürün olarak- her numara üzerinde hakkı vardır.’ Bundan sonrası artık teknik bir iştir. Seks işleri bürosu laboratuvarlarında sizi titiz testlere tabi tutarlar, kanınızda devinen hormonların içeriği kesin olarak saptanır ve sizin için uygun seks yapma günlerini gösteren Çizelge düzenlenir. Sonra gününüz geldiğinde filanca numarayla (ya da numaralarla) hakkınızdan yararlanmak istediğinizi bildirir, ilgili kupon koçanını (pembe olanı) alırsınız. İşte bu kadar. Apaçık kimsenin imrenmek için bahanesi kalmamıştır ve mutluluk kesrinin paydası sıfıra indirilmiştir – kesir muhteşem bir sonsuza dönüşür. (Zamyatin, 2022: 20-21).

İnsanın mutluluk ihtiyacının, biyolojik gereksinimlerinin doyumunu ile karşılanmasını ön gören D-503’ün bu yaklaşımı, romanın ilerleyen kesitlerinde matematiksel bir akıl yürütme ile desteklenir. “Mutluluk” başlıklı bir sonenin;

Daima âşıklardır iki ile iki,
Daima kavuşurlar o tutkulu dörtte,
En ateşli âşıklardır onlar yeryüzünde,
Kopmazcasına bağlıdır iki ile iki...

...

Çarpım tablosunun verdiği bilgece, daimi mutluluk. (Zamyatin, 2022: 64).

dizeleriyle aşk’ın matematiği yapılır. Aşk estetiğinin, matematiksel bir denkleme benzetimi hikâye kişisini teolojik/felsefi bir analize sürükler. Felsefi açıdan tartışılmalı olan kadim ‘hakikat’ meselesi, çarpım tablosunun kesinliği ve değişmezliği mantığıyla çözümlenir.

(...) eskilerin Tanrısı eskileri, yani hata yapabilen insanı yaratmıştır, dolay-

sıyla kendisi hata yapmıştır. Çarpım tablosu ise eskilerin Tanrısından daha bilge, daha mutlaktır: Çünkü o hiçbir zaman, anlıyorsunuz ya, hiçbir zaman hata yapmaz. Ve çarpım tablosunun şaşmaz, değişmez kanunlarına uygun yaşayan rakamlardan daha mutlusu olamaz. Ne bir kararsızlık ne bir yanılğı. Doğru tektir, doğrunun varacağı yer de tektir; doğru iki kere iki, doğrunun varacağı yer dördür. (Zamyatin, 2022: 64).

Böylece çarpım tablosunun kusursuz işleyen sistematiğiyle çözümlenen aşk ve mutluluk meselelerinin yanı sıra toplumsal yaşam düzeninde ulaşılması tasavvur edilen bir diğer nokta her şeyin “ritmik” olacağı aşamadır, toplumsal mutluluk ancak bu sayede sağlanacaktır, zira “Ritmik, Taylorist mutluluğun hücreleri”dir (Zamyatin, 2022: 42). Ritmi bozan her şey, Tek Devlet'in düzenine ve gerçekleştirmek istediği mutluluğa kasteden bir düşman/hastalık olarak görülür. Aritmetiğin basitliğinden neşet eden yücelik üzerine inşa edilmiş bir moral sistem sarsılmaz ve değişmez olabilir. Gayrimeşru anneliğe, cinayet suçuna veya -şiirle de olsa- devlete isyana verilecek en ağır ceza ilahi adaletin gereğidir: “Gayrimeşru annelik de -O-90- cinayet işlemek de, o kaçık gibi Tek Devlet'e *şiir* sıkacak cüreti göstermek de; dolayısıyla onlar hakkında verilecek hüküm de aynıdır: Erken *ölüm*. En ilahi adalet budur.” (Zamyatin, 2022: 110-111).

Toplumsal düzeni tesis eden adaletin ve paylaşımın nasıl sağlanacağına dair matematiksel mantıkla ileri sürülen önermeye benzer bir başka örnek yine romanın bu kesitinde verilir. Buna göre hak, gücün bir neticesi ve güç, hakkın kazandırdığı bir fonksiyondur. Ben ve biz, birey ve devlet kefelere şeklinde tecessüm eden toplumsal terazide bir tarafta bir gram ve devletin temsil edildiği diğer kefedeki bir ton ağırlık (hak) vardır. Böyle basit bir matematiksel denklem iki kefenin elbette aynı olmadığını gösterir. Dolayısıyla bir gramla temsil edilen ben, bir tona tekabül eden Tek Devlet karşısında herhangi bir hak iddia etme düzeyinde olamaz. “Buradan da *şöyle* bir bölüşüm çıkar: Bir tonun payına haklar düşer, bir gramın payına ise görevler; hiçlikten yüceliğe giden doğal yol, ayrı bir gram olduğunu unutmak ve kendini bir tonun milyonlarca parçasından biri gibi hissetmektir.” (Zamyatin, 2022: 110).

Romanda çatışma unsuru sözü edilen aritmetik düzenin dışına çıkıldığı olay halkalarında görülür. Günlüğünde Tek Devlet'in ideoloğu ve sözcüsü olarak yazan/konuşan D-503'ün, O-90'dan sonraki partneri I-330'a âşık olduktan sonra ritmik düzenin dışına savrulduğu anlatılır. Tek Devlet'in materyalist eğitiminden geçen D-503'ün rüya görmesiyle başlayan içsel çatışmasına neden olan nesne, o zamana dek “kronometrik doğruluk ve tutarlılıkta, zerre kadar tozlanmamış parlak bir mekanizma” (Zamyatin, 2022:

31) olan beyninde tanımlayamadığı, “tıpkı gözünüze kaçmış incecik kirpik gibi” yabancı bir cisim olarak tasvir edilir. D-503’ün içsel çatışmasını bir nesneye benzetmesi yine materyalist perspektifinden kaynaklanır. Aşk ve rüya sayesinde ‘ruhunu keşfeden’ Rasyonel D-503’ün, İrrasyonel D-503’e evrilmeye başladığı bu değişim irrasyonelitenin rasyonalite karşısında yenilgisini ve sonunu hazırlayacağı gibi aynı zamanda da kendi sonunu getiren bir sürecin başlangıcı olacaktır.

D-503’ün ruhunu keşfiyle başlayan süreç, kendini suçlu olarak hissetmeye zemin hazırlar. Tedavi olmak niyetiyle Tıp Bürosu’na giden D-503’e doktorlarca cerrahi operasyon salık verilir. Doktorlar ile D-503 arasında geçen diyalog, ruhun Tek Devlet tıbbi tarafından nasıl algılandığını göstermesi açısından oldukça dikkate değerdir:

- Kötüymüş durumunuz! Anlaşılan sizde ruh oluşmuş.

- Ruh mu? Bu tuhaf, eski mi eski, çoktan unutulmuş bir sözcüktü. Zaman zaman “ruh ikizi”, “ruhsuz”, “ruh karartıcı” dedikimiz olurdu ama ruh?.. Ama bu... çok tehlikeli... -diye mırıldandım.

- İyileşmez, -diye kesip attı Makas.

- Sorun nedir? Nasıl nasıl? Ruh mu? Ruh mu dediniz? Tam felaket! Bu gidişle yakında kolera da geri döner. Size demiştik size demiştik, bizim mutlaka herkesin, herkesin fantezisini... söküp çıkarmamız lazım. Ufak bir cerrahi müdahale, kesip alacağız. (Zamyatin, 2022: 85-86).

D-503’ün “Benim matematiğim, *şu çığırda* çıkmış yaşamımda bugüne kadarki yegâne sağlam ve sarsılmaz adacıktı ama artık o da *çatırdamakta*, batmakta, fırıl fırıl dönmekteydi. Yani bütün bunlar o ‘ruh’ denen anlamsız *şey* de *ünifim* gibi, *çizmelerim* gibi *şu* anda ben göremesem bile gerçektir demek mi oluyor? Peki eğer bu *çizmeler* hastalık değilse, ‘ruh’ neden hastalık olsun? Mantığın bu yabani ormanında *çıkış* arıyorsam da bulamıyordum.” (Zamyatin, 2022: 96) ifadeleriyle aktarılan zihinsel çatışmasını betimleyen iç konuşmaları, anlatım dizgesinde de değişime ve açmaza neden olur. D-503’ün içsel çatışmasının yansıtıldığı “*İki tane ben vardı. Biri, önceki ben, D-503, numara D-503, öbürü ise... Öbürü eskiden ara sıra kıllı pençelerini kabuğundan dışarı uzatırdı, şimdiyse her şeyiyle ortaya çıkıyordu, kabuk çatırdamaya ve parçaları etrafa saçılmaya başlamıştı işte... Peki şimdi ne olacak?*” (Zamyatin, 2022: 54) pasajında başta kendinden emin ve her şeyi rasyonel bir perspektifle açık seçik gördüğüne tanık olunan kişinin müphemliğe doğ-

Makineleşen İnsan Yaşamının Kodları: Yevgeni Zamyatin'in Biz Romanında Matematik ve Sanat ru hızla savrulduğu dile getirilir. D-503, bu durumu bir hastalık olarak tanılamaktan yanadır. Ruh ve beden uyumunu önceleyen tüm geleneksel felsefi ve teolojik öğretilerin aksine Tek Devlet'te hem spiritüalizm hem de dualizm devre dışı bırakılmıştır. Matematikçi mantığıyla ruh meselesini kurcalayan D-503, cevabı yine matematikte arar. Matematiksel rasyonalitenin, irrasyoneliteye dönüşümü D-503 için matematiksel olma zorunluluğunu kaçınılmaz kılar. D-503'ün spiritüalizmi keşfi de yine matematiksel evrende gerçekleşir. Tam sayı ya da kesir olarak ifade edilemeyen, sonsuz ondalık kesirlerle temsil edilen sayılar olarak tanımlanan irrasyonel formüller, olgusal gerçeklikte fiziksel ya da kesin rakamsal karşılığı olmayan formülasyonları ifade eder. D-503'ün rasyonaliteden kopuşu, aşkı ve ruhu keşfetmesiyle başlar: "Bugün artık akılcı dünyamızda değil, eskilerin, hezeyanların, $\sqrt{-1}$ 'lerin [kök eksi 1'lerin] dünyasında yaşıyorum." (Zamyatin, 2022: 74). İrrasyonel dünya, gizemlidir ve görünmez ancak matematik, irrasyonellikten söz ediyorsa bu usdışı durum, rasyonalite kadar şaşmaz bir kesinlik ifade eder:

Uzaniyorum ve düşünüyorum; olağanüstü tuhaf bir mantık zinciri çözülmeye başlıyor. Yüzey dünyada her denkleme ya da her formüle bir eğri ya da cisim denk düşer. Oysa irrasyonel formüllere, yani ben şu ($\sqrt{-1}$)'e denk bir cisim bilmiyoruz, hiç görmedik... Ama işin korkunç yanı şu ki, bu -görünmez- cisimler vardır, kesinlikle, mutlaka olmalıdır. Çünkü matematikte onların acayip, göze batan silüetleri bir ekrandan geçer gibi önümüzden geçip giderler: İrrasyonel formüllerden söz ediyorum. Matematik de, ölüm de asla şaşmaz. Bu cisimleri bizim dünyamızda, yüzey dünyada görmüyorsak da onlar için orada, yüzey altında koskoca bir dünya vardır -kaçınılmazdır bu... (Zamyatin, 2022: 96).

D-503'ün tüm bu pozitivist akıl yürütmelerine karşın romanın derin yapısında 'ruhun keşfi', anne imgesiyle bağlantılı olarak da ortaya çıkar; annelik duygusu makineleşen dünyaya karşı tepkinin önemli göstergelerinden biridir. D-503'ün partneri O-90'ın Tek Devlet'te illegal olmasına ve üstelik D-503'ün kendisine âşık olmadığını bilmesine rağmen anne olma arzusu engellenemez bir duygu olarak betimlenir. "...ama tek istediğim, sizden bir çocuk sahibi olmak. Bana bir çocuk verin, sonra gideyim, *çekip* gideyim!" diyen O-90 Velinimet Makinesi ile cezalandırılma riskine karşın çocuk sahibi olmak dolayısıyla annelik duygusunu yaşamak ister "ne olursa olsun! *İstiyorum*, kendim için istiyorum. Birkaç gün de olsa... Görmek, bir kez olsun bileğindeki o küçük boğumu görmek istiyorum... Bir gün için de olsa!.." (Zamyatin, 2022: 107). Nihayet D-503'ten hamile kalan O-90'ın "Nasıl mutluyum...

Nasıl mutluyum... Doluyum. Anlıyorsunuz ya: Dolup taşıyorum. Sonra yürürken sağı solu hiç duymuyorum, yalnızca içimi dinliyorum, kendimi..." (Zamyatin, 2022: 162) der. O-90'ın annelik arzusu, Tek Devlet'e karşı başlatılan isyan hareketi esnasında D-503'te 'koruyucu anne' imgesi biçiminde ortaya çıkar. Anne imgesi, makineleşme ütopyasının karşıt motifi olarak romanın izleksel yapısına yerleştirilen bir gösterge biçiminde okunabilir:

Eskilerin sahip olduğu gibi bir annem olsaydı keşke. Evet evet, benim olan bir anne. Onun gözünde İntegral'in Mühendisi, numara D-503 ya da Tek Devlet'in bir molekülü değil de yalnızca basit bir insan parçası –ona ait bir parça olsaydım, tepelenmiş, ezilmiş, atılmış bir parça (...) (Zamyatin, 2022: 205-206).

Romanın izleksel yapısına anne imgesinin bu şekilde yerleştirilmesi, romanı farklı açılardan yorumlamaya kapı aralar. Tek Devlet'in inşa ettiği toplumsal ve bireysel 'ritmik' sistemi alt üst edecek hayati pürüz, aşk ile ruhun keşfi dolayımında ortaya çıkar. Bireysel bir motif olarak anne imgesi, ruhun keşfini besleyen bir izlek niteliğinde kurguya eklenir. İnsanın benlik duygusuna sahip olması ve bunun özellikle anne imgesi dolayımında gerçekleşmesi, hem D-503 hem de O-90 için bedensel varlıklarını aşan ve sorgulatan bir durumdur.

Romanda asal izleklerden biri de ontolojik problemlerdir. İnsan salt biyolojik bir varlık olarak görülemez. İnsanın ruhsal gücü veya maneviyatı, ahlaki açıdan ve pratik bir aklın öznesi olarak insanı, her türlü değer üzerine çıkarır. Bu boyutuyla insan, yalnızca başkalarının amaçlarına hatta kendi amaçlarına bile yönelik bir araç değil, kendi içinde bir amaç olarak da tanımlanır. İnsan, bu açıdan bir onura/saygınlığa (dignity) ve mutlak bir içsel değere sahip bir varlıktır. İnsan, bu özsel yapısından bağımsız düşünülemez ve insanın salt teknik veya pragmatik yetileri geliştirilerek 'insanlık fikri'nin inşası imkânsızdır. Oysa Tek Devlet sistemi, oluşturmayı hedeflediği 'insan tipi' için öncelikle insanın kendisinden istenileni yerine getirebilecek durumda olup olmadığını hesaplamalıdır. Çünkü "yapmakla yükümlü olunan şeyin yapılabilir türden olması gerektiği gibi, yapmakla yükümlü kılınan kişinin de o yükümlülüğü yerine getirebilecek imkâna/doğaya sahip olması gerekir." İnsan doğasının, mekanik bir sisteme adaptasyonu ile insana mekanik bir anlam yüklenmesi olanaksızdır. Tam aksine makineleştirilmeye çalışılan insan doğası-fıtratı veya insan doğasının içsel kapasitesi kendi içerisinde bir çıkmaza girecektir. Çünkü insanın varoluşsal misyonunu gerçekleştirmesi kendi doğal yatkınlıklarının varlığına bağlıdır (Aktürk, 2022: 208-210). Dolayısıyla salt mekanik bir insan anlayışının birçok hatayı/kusuru içinde barındırması kaçınılmaz olacaktır. "Hangi formül

Makineleşen İnsan Yaşamının Kodları: Yevgeni Zamyatin'in Biz Romanında Matematik ve Sanat ifade edebilir ruhumda her şeyi silip süpüren, geride yalnızca onu bırakan kasırgaları? Evet, evet ruhumda; istediğiniz kadar dalga geçin." (Zamyatin, 2022: 146) şeklindeki iç konuşması farkında olmaksızın D-503'ün ontolojik krizinin yansıması olarak belirir. Bu çerçevede insanın ontolojik sorunsalının özgürlük, mutluluk, aşk, ruh, annelik arzusu, hayal, fantezi gibi kavramlar aracılığıyla ve bunların pozitivist-mekanik bir dünya tasavvuruna karşıt göstergeler işleviyle *Biz*'in izleksel yapısına konumlandırıldığı söylenebilir.

D-503, "Tek Devlet'e adanmış ölçülü, sağlam bir matematiksel şiir" olarak yazılmaya başlanan *Biz*'in, irrasyonalliteyi keşfiyle "bir fantastik macera romanı"na dönüştüğünü fark eder (Zamyatin, 2022: 97). Matematikleştirilmeye çalışılan sanat, doğası gereği sınırları zorlamakta, rasyonalliteyi ters yüz etmektedir. Zira matematiğin gerçekliği kurmaca gerçeklikle uyuşmaz. Kurmaca gerçeklik *logos* (mantık) ve *pathos'un* (öznel duygulanımlar) birleşimidir. Olgusal dünyada sabit ve değişmez nesnel bir mantıktan (*logos*) doğan bir hakikate ulaşma amacı söz konusu iken kurmacada bireyin kendi öznel duygulanım koşullarından (*pathos*) doğan bir hakikate ulaşma söz konusudur. Burada hakikat, kurmaca esere içkindir ve sadece bireysel deneyimle açığa çıkar. Kurmaca gerçeklik olgusal gerçeklik'e boyun eğmez; başkaldırır. Kurmaca ve gerçeklik arasındaki çatışma kurmaca'nın özerklik ve özgürlük mücadelesidir. Kurmaca'nın hüküm ve sınır kabul etmez karakteri; özneye özgürlük sunar. Somut-soyut nesne ve kavramlar genel bir uzlaşın ürünüdür. Bu uzlaşın dışına ancak kurmaca bir gerçeklik ile çıkılabilir (Aslan ve Yıldırım, 2024). Kurmaca gerçeklik, olgusal gerçeklik'in tanımlanmış/kesin çizgilerini aşma özelliği gösterir. Derrida'nın dediği gibi;

Edebiyatın kurmaca özelliği, günlük dilde söylenemeyeni söyleme, olgusal dünyanın sınırlarından kurtulma ve toplumsal olarak var olan normları ve kuralları yerinden etme imkânı sunar. Bu yerinden etme özelliği ile insan, kendisi ile doğa, kendisi ile başkası, daha genel olarak kendisi ile olgusal gerçeklik arasında yeni bir ilişki kurma ve hatta yeni bir ilişki yaratma gücüne sahip olur. (Derrida, 2010: 39).

Ancak *Biz*'in kurgusal yapısını, olgusal gerçekliği temsilen matematiksel mantık ve dil inşa eder. Romanda akıl yürütme biçimi pozitivist ve materyalist felsefenin ve matematiksel mantığın kontrolü altında tutulmaya çalışılır. Kurmaca gerçekliğin karşıtı, matematiksel kesinliklerdir. Hikâye yazmak; hayal kurmak ve gerçekliğin dışına çıkmaktır. Matematik, realiteye bir dönüştür ve rasyonalliteyi temsil eder (Aslan ve Yıldırım, 2024). Bu bağlamda kurmaca ve olgusal gerçekliğin sınırlarını ihlal eden ve bu ihlalin yol açtığı karmaşa duygusunu yaşayan D-503'e göre -tüm pozitivist perspektifi-

ne karşın- “(...) İnsan roman gibidir, son sayfasına kadar nasıl biteceğini bilemezsin. Yoksa okumanın anlamı olmazdı.” (Zamyatin, 2022: 154). Bu bakış açısıyla D-503, insanın makineleşmesinin mümkünlüğü probleminde sanatın doğası üzerinden de karşıt bir gönderimde bulunur.

D-503'ün olgusal gerçeklik evreninde yaratımı İntegral iken kurmaca yaratımı günlüğüyle gerçekleşir. Kurmaca gerçekliğe başlangıçta idealize edilmiş bir düşünceyle adım atan D-503, aşkı ve ruhu keşfetmesiyle materyalizmden spiritüalizme kayar. Ne var ki D-503'ün yaşadığı **Tek Devlet'te mutluluk, ahlak, özgürlük, aşk vb. soyut kavramlar biyokimyasal birer süreç olarak tanımlanır. Bu nedenle** Tek Devlet yönetimi, 'fantezi' olarak tanımladığı 'mutluluk hastalığına' tıbbi bir çözüm bulur. Biz romanında insanın metafizik nitelikleri ve kişisel yetilerinin bir makineye dönüştürülüşünün en somut göstergelerinden biri mutluluğun, düşsel ve gerçekleşmesi neredeyse olanaksız bir fantezi olarak tanımlanmasıdır. Bu noktada Zamyatin'in distopik kurmacası, alt metinde bir taraftan totaliter bir rejimin eleştirisine diğer taraftan pozitivist paradigmanın insan algısının ironisine dönüşür. Devlet Gazetesi'ndeki bir diğer duyuru metninde vatandaşlara müjdeli bir haber olarak sunulan 'fantezi operasyonu' ile ruh, düş, hayal gibi tüm insani yetilerin alınacağı ilan edilir. Bu operasyonun ardında tersinleme bir dille Kant'ın makineleşen 'saf akıl'ı vardır ve makinenin her hareketi Kantvari bir akıl yürütmedir: “Dinamodan çıkan her bir kıvılcım, saf aklın kıvılcımıydı; pistonun her dönüşü, katıksız bir silojizmdi. Peki ya, sizin mantığınız da bu kadar yanılmaz mıydı? Vinçlerin, pres makinelerinin, pompaların felsefesi, bir tam yuvarlak daire gibi tamamlanmış ve apaçıktı. Ya sizin felsefeniz o kadar yuvarlak mıydı?” (Zamyatin, 2022: 170). Bildiri metninde emir cümleleri yerine manipüle edici sorular sorulması aslında vatandaşları fantezi operasyonuna ikna amacıyladır. Çünkü insani eylemlerin yanı sıra zihinlerin de mekanize edilmesini hedefleyen Tek Devlet, vatandaşlarının fizyonomisinde fantezi hastalığı yüzünden -hem de o çocukluklarından itibaren tabi tutuldukları Taylorist eğitim sürecine rağmen- halen duygusal yansımalarının görülmesini utanç olarak ilan eder. Oysa “Makinelerin düşleri yoktur.” (Zamyatin, 2022: 170) ve Tek Devlet vatandaşlarının da düşleri olmamalıdır. Makineleşen bir dünyada makineleşmeyen/düş gören insan hastalıklı insandır. Bildiride, mutluluk yolunda duran tüm barikatların son bilimsel buluşla kaldırılacağı propagandist bir sesle duyurulur:

Sevinin öyleyse: Bu barikat da yıkıldı.

Yol açıldı.

Devlet Bilimi'nin son buluşu: Fantezinin merkezi, beyinde Varol köprüsü kısmında küçükük bir sinir ucudur. Bu sinir X ışınlarıyla üç aşamalı olarak yakıldığına fanteziden sonsuza dek kurtulacaksınız.

Sonsuza dek.

Bundan sonra kusursuzsunuz, makinelerle denksiniz, yüzde yüz mutluluk yolu artık açıldı. Elinizi çabuk tutun, genciyle, yaşlısıyla, Yüce Operasyon için acele edin! Yaşasın Yüce Operasyon! Yaşasın Tek Devlet, yaşasın Velinimet! (Zamyatin, 2022: 170-171).

Yüce Operasyon kararı sonrasında Tek Devlet'e karşı başlayan isyan hareketi esnasında insanlar makineleşen ve makineleşmeyen olmak üzere ikiye ayrılır. Tek Devlet'in toplumu ve insanı makineleştirme hamlesi sekteye uğrar. Totaliter devletin isyanı bastırmak için tüm gücünü devreye soktuğu bu süreçte Tek Devlet'in kurucu akıllı olan Velinimet'in duygusuzluk ve acımasızlığı teolojik yorumlarla yansıtılır. İsyandan hemen önce D-503 ve Velinimet arasındaki diyalog, 'kurucu akıl' tarafından Tek Devlet ideolojisinin nasıl rasyonalize edildiğini göstermesi açısından ilgi çekicidir. Zira romanın başından itibaren D-503 tarafından matematiksel akıl yürütmelerle rasyonalize edilen Tek Devlet sistemini Velinimet, Hristiyan Tanrı öğretisine aşırı yorum sayılabilecek karşıt teolojik fikirlerle inşa etmektedir. Bu nedenle D-503 ve Velinimet diyalogu Tek Devlet ütopyasının kodlarını ifşa etmesi bakımından önemlidir. Bu diyalogta Velinimet, kendisini Hristiyanlıktaki Tanrı'nın rakibi olarak konumlandırır. Devletin kutsanması ve diktatörün tanrılaştırılması, Hristiyanlığın kadim cennet hayalini yeryüzünde gerçekleştirmek ve insanı "hayal güçleri operasyonla alınmış mukaddes (yalnızca bu nedenle mukaddes)- melekler[e], Tanrı'nın kulları[na]" (Zamyatin, 2022: 204) dönüştürmek içindir.

Romanın sonunda D-503'ün Yüce Operasyon sonrası bir makineye dönüşümü 'gülme' imgesiyle betimlenir: "Sayıklamalarım yok, saçma metaforlarım yok, duygularım yok: Yalnızca olgular var. Çünkü sağlıklıyım, bütünüyle, kusursuz bir biçimde sağlıklıyım. Gülümsüyorum, gülümsemeden duramıyorum: Kafamdan kıymık gibi bir şey çıkardılar, artık kafam hafif mi hafif, bomboş. Daha doğrusu: Boş değil de, içinde yabancı, gülümsemeyi engelleyen bir şey yok (gülümsemek, normal bir insanın normal durumudur). Olgular böyle." (Zamyatin, 2022: 221). Gülmeye dair bu akıl yürütmesiyle D-503 -aslında- hayati bir yetisini yitirdiği operasyona karşı yeni durumunu rasyonalize ve dolayısıyla kendisini manipüle etmeye çalışır. Aynı zamanda bu durumun, hayal gücünü yitiren insanın gülme eyleminin en güçlü semptomlarından biri olan absürde karşı gösterdiği tepkiden kaynaklandığına yapılan örtük bir gönder-

me olduğu da söylenebilir. Artık zihnen makineye dönüştürülen D-503, olgular dünyasına döner ve Tek Devlet'in itaatkâr bir neferi olur: "(...) ne yazık ki aklın yolundan sapmış önemli sayıda numara var. Ama şehir merkezini kesecek şekilde, 40'ıncı bulvar üzerinde yüksek voltaj dalgalarıyla geçici bir Duvar inşa edilebildi. Umarım kazanabiliriz. Dahası, eminim kazanacağız. Çünkü akıl, kazanmayı gerektirir." (Zamyatin, 2022: 222).

Sonuç

Pozitivizmin ve spiritüalizmin insan hakikatini birbirinden farklı algılama ve tanımlama biçimleri, düşünce tarihinde tartışılmalı bir meseledir. Pozitif bilimlerin olgusal gerçekliği salt akla dayalı açıklama zorunluluğu düşüncesi ile sanatın doğası gereği inşa ettiği kurmaca gerçekliğin yarattığı özgürlük alanı arasında süregelen bu çatışma, özellikle pozitivist ve spiritüalist yaklaşımların karşıtlığında belirgin bir biçimde görülür. Bilimsel ve edebi gerçeklik algılarının kesiştiği-çatıştığı bu tür edebi ürünlerin melezleşen dilsel evreni, insan hakikatine farklı pencerelerden bakabilme imkânı sağlar. Romanın tematik yapısına olgusal gerçeklik ve kurmaca gerçeklik; bilimsel gerçekliğin temsilen matematiğe, kurmaca gerçekliğin vekâleten roman formuna devredilmesiyle dâhil edilir. Eserin günlük anlatım biçimiyle yazılmış olması, anlatıcı ve bakış açısını öznel kılmakla birlikte günlükün yazılma nedeninin bir propaganda yapıtı olarak tasarlanması da bir başka çatışma ögesi olarak görülebilir.

Biz'in tematik yapısında kurucu unsur, sanayileşme sonrası hızla artan teknolojik ilerlemelerin ortaya çıkardığı makineleşme olgusudur. Pozitivist paradigmanın insan-makine ilişkisine yüklediği idealist yahut ütöpik tavra, *Biz* romanı karşıt bir duruş gösterir. Zira makineleşen dünyanın temsili olan Tek Devlet'te insanın otonom varlığı yeniden yapılandırılmakta ve sürekli denetime tabi tutulmaktadır. İnsanı bir makineye, toplumu ise mekanik bir düzene dönüştürme çabası ilerlemeci bir girişim olarak betimlenir. Söz konusu girişim insanın doğasından kaynaklanan ontolojik uyumsuzluğa karşın Tek Devlet tarafından idealize edilir. Buna göre insan makineleşir ve toplum mekanikleşirse bireysel-toplumsal özgürlük ve mutluluk da sağlanacaktır. İktidarın bilimsel yöntemler ve teknolojik aygıtlarla insanın ontolojik varlığına yönelik bu tür müdahalelerde bulunması, makineyi ve makineleşmeyi totalitarizmin hizmetine sokar. İnsan doğasının pozitivist yaklaşımla tanımlanması beraberinde birçok sorunu gündeme getirir. İnsanın ontolojik varlığına ait zorunlulukların baskılanması ve manipüle edilmesi durumunda ortaya çıkabilecek problemlere; özgürlük, mutluluk, aşk, ruh ve annelik gibi bireysel göstergeler aracılığıyla işaret edilir. Makineleşen dünya, her türlü

Makineleşen İnsan Yaşamının Kodları: Yevgeni Zamyatin'in Biz Romanında Matematik ve Sanat bireyselliğin hatta toplumsallığın yok edildiği bir yere dönüşür. Birey kendi olamadığı gibi, toplumsal rolü de iktidar tarafından belirlenir ve sınırlandırılır. Bu noktada makine-insanın mahiyeti dayatmacı ve baskılayıcı yöntemlerle belirlenir. Bilimsel gerçeklik, materyalist bir perspektife indirgenir. İnsan, salt biyolojik bir varlık olarak tanımlanır. Duygu, sezgi, bilinçaltı, ruh gibi insani yetiler reddedilir. Tek Devlet ütopyasında, insan her açıdan makinenin öngörülebilir ve kontrol edilebilir yapısına dönüştürülecek bir varlık olarak görülür. Bütün bu ütopyik ve olumlanan göstergelere karşılık romanın olay örgüsüne eklenen özgürlük, mutluluk, aşk, ruh ve annelik gibi karşıt öğelerle distopik alt metin kurgulanır. Romanın distopik oluşu, salt makineleşen bir dünya betimlemesinden kaynaklanmaz. Tam aksine makineleşen bir dünyada, insanın -ontolojik varlığı gereği- kesinkes makineleşemeyeceği mesajı, romanı distopik bir kurguya dönüştürür. Romanda ve günümüzde insanın içkin/özel değerlerine yabancılaşması, bunun yerine yapma/yapay becerilere yönelimi insanın -teknik anlamda- bir noktaya kadar makineleşebileceği şeklinde okunabilir. Ancak insanı makineleştirme veya makineyi insanlaştırma çabası, insanın doğal ve makinenin teknik yapısına müdahaleyi gerektirir ve bu durum birçok kusuru barındırır.

Olgusal gerçekliğin aksine kurmaca gerçekliğin sunduğu özgürlük ve bireyselliğin kısıtlanması, sanatın devletin -dolayısıyla toplumun- yararı için kullanılması, devletin ideolojik aygıtlarıyla bireyin ve toplumun biçimlendirilmesi gibi olgular romanın kurgusuna yerleştirilen karşıt göstergelerle görünür kılınarak distopik bir dünya tasarımı somutlaştırılır. Romanda makine-insan ilişkisi, matematik-sanat benzetimiyle gösterilir. Matematik, makineyi; sanat, insanı temsil eder. Rasyonel-irrasyonel, beden-ruh, mutluluk-özgürlük, devlet-vatandaş gibi çift yapıli göstergeler, makine-insan karşıtlığının izdüşümü olarak işlev görür. Romanın izleksel yapısını kuran bu tür karşıt göstergeler, makineleşmenin insanı ontolojik varlığından kopardığına işaret eden bir dizge içerisinde kullanılır.

Makineleşmeyle başlayan teknolojik gelişmeler, gerçeklik algısında devrim yaratacak değişimlere neden olmakta, bireysel ve toplumsal yaşama biçimleri dijital teknolojilerle üretilen sanal gerçeklik evrenlerine transfer edilmektedir. İnsan hayatının bu şekilde dizayn edilmesi öngörülemez sonuçlara neden olmakta ve bu sorunlar birçok alanı kapsamaktadır. Kurmaca gerçeklik içerisinde temsil edilen makineleşme olgusu, sadece distopik romanlarda işlenmez. Şiir, tiyatro, öykü gibi edebi türlerde de insan-makine ilişkisine odaklanan örnekler vardır ve konuyla ilgili bütün edebi türleri kapsayan bir meta-analiz çalışmasının yanı sıra disiplinlerarası çalışmalar da insan-makine konusu bağlamındaki analizleri zenginleştirilmesi açısından önerilebilir.

Kaynakça

- Aktürk, E. (2021). “Bireyci Ahlak Anlayışı ve Eğitimde ‘Ahlaki Muhakeme’”, *Felsefe Dünyası*, 1(73), ss. 105-142.
- Aktürk, E. (2022). “Özneyi Anlamak Ve Karakteri Eğitmek: Kant Düşüncesinde Özgür Ahlakı Bir Varlık Olarak İnsan”, *Artuklu Akademi*, 9(2), ss. 207-222.
- Arslan, A. (2021). *Felsefeye giriş*. (30. Baskı), Ankara: Serbest Akademi.
- Aslan, C. ve Yıldırım, Ş. (2024). “Sinemada Yazma Kuramı ve Yazma Eğitimi: Dans la Maison”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö14), ss. 474-493.
- Çilingir, L. (2003). “Kant’ta Mutluluk Ahlaklılık İlişkisi”, *Felsefe-Logos Dergisi*, 6, ss. 1-15.
- Derrida, J. (2010). *Edebiyat Edimleri*, çev.: M. Erkan & A. Utku, İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Gordin, M. D., Tilley, H. ve Prakash, G. (2017). *Ütopya-Distopya: Tarihsel Olasılığın Koşulları*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Gürsoy, Y. (2018). *Sovyet Dönemi Rus Edebiyatı (1953-1991)*. Iksad Publications, <https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2020/02/Sovyet-D%C3%B6nemi-Rus-Edebiyat%C4%B1-1953-1991.pdf>
- Kahraman, H. B. (2015). *Türk Şiiri Modernizm Şiir*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Koşmak, F. (2022). “Yevgeni Zamyatin’in Distopyasında ‘Ben’, ‘Biz’ ve ‘Öteki’”, *Kare*, 14, ss. 66-76. <https://doi.org/10.38060/kare.1141475>.
- Kumar, K. (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, çev. Ali Galip, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Kurtyılmaz, D. (2020). *Ütopya, Karşı-Ütopya ve Modernite*, İstanbul: DBY Yayınları.
- Moran, B. (1994). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Navaro-Yaşın, Y. (2000). “‘Evde Taylorizm’: Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Evişinin Rasyonelleşmesi (1928-40)”, *Toplum ve Bilim*, 84, ss. 51-74.
- TDK (2024). *İntegral*. <https://sozluk.gov.tr/>
- URL (2024). *Tekâmül (maddesi)*, <https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AA%D9%83%D8%A7%D9%85%D9%84>
- Zamyatin, Y. (2022). *Biz*, çev. Barış Zeren, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.